

Recensiune

CANTACUZINII ȘI OPERELE LOR DE N. IORGA

1. *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București MCML, XLIV + 180 pp. 8°.
2. *Genealogia Cantacuzinilor* de Banul Mihail Cantacuzino, București 1902, XII + 565 pp. 8°.
3. *Documente privitoare la Familia Cantacuzino*, București, 1902, 360 pp. 8°.
4. *Despre Cantacuzini*, studii istorice, București 1902, CLXII pp. 8°.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

«Singură pornirea desinteresată pentru cunoașterea trecutului poporului și patriei mele — scrie d-l Iorga în prefața «Genealogiei» — m'a îndemnat să țin asupra-mi această plăcută osteneală», adică alcătuirea și editarea operelor al căror titlu l-am dat mai sus. Pe lângă acest elocvent îndemn patriotic însă, acei cărora nu numai că le-a plăcut, dar au simțit necesitatea chiar de a urmări mai deaproape bogata și erudita activitate istorică a d-lui Iorga mai știu un lucru, pe care d-sa, de sigur, n'a găsit cu cale să ni-l mai spună, de vreme ce el nu mai putea fi o taină pentru cei ce sînt în curent cu progresul studiilor istorice la noi: și anume că însăși investigațiile și studiile critice ale D-sale de mai nainte cu privire la istoriografia și istoriografia română îl duceau la editarea științifică a unui *corpus*, care să cuprindă: operele Cantacuzinilor, documentele privitoare la ei și însăși istoria neamului lor glorios, ales, vestit, întins și puternic.

Dar să lămurim chestiunea mai deaproape.

*

În operele D-sale: «*Manuscrise din Bibliotecă străină* (1898 și 99), «*Cronice muntene*» (1899) și «*Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*» (1901), d-l Iorga ne-a dat tot ce se poate ști și spune, până acum, asupra istoriografiei române peste tot și mai ales asupra celei mai puțin studiate, asupra acelei din Țara-Românească. S'a văzut atunci, nu fără oarecare surprindere — că mai toate izvoarele de căpetenie ce le aveam pentru istoria Țării-Românești sînt de proveniență cantacuzinească. Căci până acum patru ani «*Cronica Țării*» — pe lingă tradiție, unicul izvor indigen al lui Const. Căpitanul Filipescu — era socotită ca anonimă; «*Cronologia Țării Românești*» — izvorul capital de informație al istoricilor vechi: Raicevich, Engel, Fotino și Șincai — era cunoscută numai ca fiind de origine cantacuzinească; «*Cronologia tabelară*» — lucrare întocmită cu simț critic după hrisoave, pisani și cronici — era atribuită, pe nedrept, lui Radu Greceanu; asupra originii și alcătuirii «*Istoriei*» — publicată după o traducere grecească de Frații Tunusli — plana o mare nedumerire; și, în sfîrșit, pentru stabilirea autorului acelei foarte interesante și meritoase «*Istoriei a Țării-Românești dintru început*», care ducea până la Atila, s'a făcut, în vreme de patru decenii, cercetări de către d-nii Hasdeu, Sbiera, Picot, Gaster și răposatii Ar. Densusianu și V. A. Urechiă, — fără ca ele să dea vre-un rezultat definitiv.

În studiile pomenite, d-l Iorga ne-a arătat însă, în mod amănunțit, cînd, cum și ce fel logofătul cantacuzinesc, Stoica Ludescu, a alcătuit și redactat «*Cronica Țării*» și anume din îndemnul lui Șerban Vv. Cantacuzino, spre perpetuarea memoriei neamurilor glorioase din care se trăgea: Cantacuzinii și Basarabii și spre apărarea intereselor politice ale casei sale; ne-a arătat că «*Istoria Țării Românești dintru început*» e opera celui mai învățat boer român dinaintea lui Cantemir, — a Stolnicului Const. Cantacuzino, și că tot acesta a întocmit și «*Cronologia tabelară*», spre a-i servi la redactarea mai departe a *Istoriei*, pe care, din nenorocire, n'a apucat s'o ter-

mine ; ne-a mai arătat că «Cronologia Țării-Românești» e o operă întocmită pe temeiul Cronologiei tabelare tot de un Cantacuzino, de Banul Mihaï, autorul «Genealogiei» neamului său ; și, în sfârșit, că acest ban Mihaï e și autorul unei lucrări mai întinse de istorie și statistică, care însă nu-î altceva decît textul românesc după care s'a făcut traducerea grecească publicată de frații Tunusli, la Viena, în 1806.

Îată dar cum mai toate izvoarele de căpetenie ce le avem pentru Istoria Țării-Românești se datoresc Cantacuzinilor, cărora d-l Iorga le-a scris — cel dintîiu — unele din cele mai frumoase pagini ce li se cuvin în istoria literaturii și culturii romîne.

Se cădea dar, ca din toate aceste și alte scrieri cantacuzinești, din frumoasele și prețioasele documente de familie ale Cantacuzinilor, și din studiile istorice privitoare la ei să se alcătuească un corpus. Aceasta spre folosul tuturor acelor ce se ocupă cu cercetări, studii sau chiar numai cu lecturi istorice ; pentru cunoașterea — după merit — între noi, cei de azi și cei următori, a unor scriitori distinși, ce țin locuri de frunte în trecutul nostru politic și cultural, și, în sfârșit, pentru mîndria familiară a Cantacuzinilor, la care cultul strămoșilor a fost totdeauna în mare cinste.

Și cel chemat a întreprinde această frumoasă publicație era, fără îndoială, numai acela, care prin bibliotecă și arhive — adesea depărtate, a făcut cercetările și a scris studiile pregătitoare în acest scîp, — adecă d-l Iorga. Iar d-l G. Gr. Cantacuzino a făcut ca pe cheltueala sa să se tipărească pînă acum patru opere din această publicație, despre care ne luăm voie să spunem cîteva vorbe în șirele următoare.

*

Publicația a început — cum nici că se putea altfel — cu «Operele Stolnicului Const. Cantacuzino». Cu operele celui mai învățat boer român al vremii sale, care studiasse la Padova și cercetase și alte orașe de cultură ale apusului, care corespundea cu învățații Hrisant Notara și Marsigli, cu regele So-

biesky și cu generalul Veterani, care avea interesante discuții religioase cu Ioan Cariofil și tipărește — cel dintîiu — o chartă a Țării la Padova, căruia străinii îi închinău cărți și despre erudiția căruia ne-au lăsat mărturie toți călătorii străini, ce, trecînd prin Țara Romînească, au avut prilejul să-l cunoască.

Operele Stolnicului cuprind : ziarul de călătorie și petrecere la Padova al tînrului student român dintre 1665—69, precum și carnetul său de studii, în interesantele însemnări ale căruia putem vedea cum, cu cine și ce a studiat și citit acest Cantacuzino în vestitul oraș de cultură; Cronologia tabelară, lucrare întocmită cu mult simț critic după hrisoave, pisanii și cronică. Stolnicul o alcătuiască ca lucrare pregătitoare pentru a sa «Istorie dintru început», spre a controla, verifica și complecta datele din Cronica Țării. Ea își menține încă și azi valoarea de izvor istoric, prin aceea că ne dă date din hrisoave, azi rătăcite sau pierdute pe vecie, și cu ajutorul ei putem controla existența de altă dată a unor hrisoave — din timpuri vechi mai ales — pe care azi le posedăm numai în copii tîrzi. Edițiunea Cronologiei tabelare e făcută după manuscrisul cel mai complet și tot odată mai puțin alterat prin copiatori.

Tot aci a reeditat d-l Iorga și răspunsul pe care Constantin Cantacuzino l-a dat întrebărilor generalului Marsigli și pe care D-sa l-a descoperit în Biblioteca Universității din Bologna, — patria lui Marsigli. Acesta, fiind în slujba Imperialilor, fusese în cîteva rînduri la Curtea Brîncoveanului, unde a cunoscut pe Stolnicul Constantin; și cînd apoi, întors în patria sa, pregătea monumentală sa operă de geografie descriptivă (*Danubius pannonicomyasicus*, 1726) a cerut spre acest scop date privitoare la țările romîne dela acel pe care-l credea mai în măsură de a i le da, — dela Const. Cantacuzino. Răspunsul acestuia, pe lîngă însemnări asupra originii țărilor și organizației lor politice și bisericești, cuprinde și două liste de voievozi, moldoveni și munteni, interesante nu prin ele — căci sînt întocmite după cronică — ci prin observațiile personale ale Stolnicului, din care critica istorică poate scoate folos.

Volumul se încheie cu «Istoria dintru început», — opera de frunte a Stolnicului, care deși numai începută, constituie un prea frumos monument în trecutul istoriografiei române, prin faptul că e concepută de o minte erudită și ageră, care încă «la sfîrșitul sec. al XVII-lea întrevăzuse căile pe care trebuie să meargă cercetătorii trecutului românesc, pentru a se lumina». S'a adresat adecă la clasici, pe care-î cunoștea de pe cînd studia în Italia; la scriitorii greci, sași, poloni și unguri, pe care-î cunoștea mai mult și mai bine decît bunăoară chiar Logofătul Miron Costin care și el — puțin mai înainte — își grămădise cunoștințele și-și încercase pricepera într'aceiași subiect, — în «Cartea pentru descălecatul dîntiū». Spirit cercetător și critic, a înțeles valoarea documentelor și s'a adresat lor, ca din ele să culeagă datele cele sigure ale trecutului, și — în sfîrșit — s'a adresat — cine ar fi crezut? — chiar poeziei populare, «cîntecelor care vestesc de vitejia Domnilor și a altor vrednici oameni», ca din ele să scoată elemente istorice. Cu argumente și date luate din atari fîntîni istorice, Stolnicul Const. Cantacuzino căută să dovedească romanitatea și unitatea etnică a neamului românesc și — înaintea lui Cantemir — stăruința lui în Dacia Traiană.

Împărțită în 7 capitole, lucrarea, scrisă destul de curgător, merită a fi cetită și azi cît mai mult. Nu pentru înmulțirea cunoștințelor, căci noi cunoaștem nespus mai bine și mai exact istoria vremurilor a căror început l-a scris Const. Cantacuzino, dar pentru interesul ce avem de-a cunoaște personalitatea scriitorului a căruia credințe și simțăminte se pot cunoaște, în parte, din această operă a sa și, mai ales, din digresiunile ce le întîlnim atît de des în ea. D-nul Iorga a mai năzuit ca această ediție a «Istoriei dintru început» să reproducă cît mai credincios, și ca formă, spiritul în care a fost scrisă; astfel a făcut-o accesibilă și a pus-o la îndemîna tuturor doritorilor de-a ceti lucruri bune, frumoase și interesante.

În fruntea operilor Stolnicului Const. Cantacuzino, poate cetitorul s'ar aștepta să găsească un studiu asupra scriitorului

și operelor sale; dar lucrul acesta d-nul Iorga l-a făcut cu prisosință în scrierile d-sale citate mai 'nainte. De rîndul acesta completează — mai numai pe baza corespondenței străine din arhivele Vienei, Münchenului, Dresdei, Genovei și Gratzului — cele ce să știeau despre ținuta politică a Stolnicului Constantin în vremea lui Șerban Vv., Brîncoveanu și Ștefan Vv., feciorul său; și apoi, după rapoartele olandeze, enarează tragicul sfîrșit din 1716 la Țarigrad al Stolnicului și fiului său, Ștefan Vv.

*

Ce e «Genealogia Cantacuzinilor», opera învățatului Ban Mihaî Cantacuzino, e prea cunoscut tuturor, pentru ca să mai insistăm cîtuși de puțin asupra ei. Fiind ea cel mai bogat și, de multe ori, cel mai sigur repertoriu de date genealogice și biografice cu privire la Cantacuzini și la neamurile înrudite cu ei, — adică mai la întreaga boerime romînă de frunte; prezentîndu-se apoi ca un însemnat izvor istoric pentru dinastia Basarabilor și pentru evenimentele istorice petrecute în țările romîne în al treilea sfert al sec. al XVIII-lea, — înțelegem ușor de ce această operă nu poate lipsi de pe masa celor ce se îndeletnicesc cu cunoașterea trecutului nostru. Ediția «Genealogiei Cantacuzinilor», dată acum de d-nul Iorga, pe lîngă că înlocuește pe cea veche, de ziar, adesea cu erori și necompletează chiar, — are marele avantajii că e o ediție critică, care controlează și verifică datele eronate sau mai puțin sigure; astfel că împreună cu ale d-sale studii istorice «Despre Cantacuzini» se poate întrebuița în cercetări cu cea mai deplină încredere. Ca adaos necesar la «Genealogie» d-nul Iorga publică, din condicele de corespondență ale Banului Mihaî și fratelui său Pîrvul cu Rușii în timpul războiului acestora cu Turcii, încheiat la 1774, tot ce d-sa a găsit mai însemnat în ele cu privire la istoria familiei Cantacuzino și la istoria țării.

Aceste socotim că trebuesc spuse, în esență, despre această nouă ediție a «Genealogiei»; căci cercetările cele mai

amănunțite asupra ei și autorului, Banul Mihaï, cetitorii le vor găsi în des pomenita «*Istorie a literaturii romine în sec. al XVIII-lea*», cea mai completă și mai frumoasă scriere asupra unei părți din trecutul culturii noastre naționale.

*

«Genealogia» e o istorie a Cantacuzinilor; dar o istorie a acestei familii, așa cum o înțelegem noi astăzi și așa cum ne-a dat-o *à vol d'oiseau* d-nul Iorga în «Despre Cantacuzini» nu se poate da numai pe temeiul acestei Genealogii, ci pe temeiul mai ales al documentelor de familie. Iată de ce între una și alta trebuiau publicate «Documentele privitoare la Familia Cantacuzino». Acestea sînt scoase din arhivele Veneției și cele de război ale Vienei, din Biblioteca Academiei romine și din arhivele Statului și — cele mai multe — din arhiva de familie a d-lui G. Gr. Cantacuzino.

Pentru cei mai mulți, cari înțeleg valoarea documentelor ca izvoare istorice și folosul publicării lor științifice, am putea încheia aci cele ce aveam de spus cu privire la «Documentele Familiei Cantacuzino». Pentru acei însă, cari cred că documentele și studiul lor e tot ce-î mai sec posibil, pentru acei cari pleacă urechia să asculte glasul — competent, fără 'ndoeală și aci ca'n toate! — celor ce apreciază aceste prețioase mărturii ale trecutului cu cîntarul, — pentru acei, zicem, nu credem că vom face un lucru de prisos, spuindu-le: că documentele nu dau numai date și amănunte cu ajutorul cărora să clasăm fapte și evenimente. Ele ne dau puțința de a face reconstituirea istorică, fără de care nu se poate înțelege spiritul vremurilor trecute. Ele ne vorbesc o limbă trăită și frumoasă, ne destăinuiesc felul de a fi, de a crede și a simți al strămoșilor, ne desleagă raporturi sociale, politice și culturale de pe vremuri, cu un cuvînt ne dau aproape toate elementele cu ajutorul cărora cei chemați și pricepuți pot face reconstituirea istorică, fără de care, cum am zis, nu se poate scrie istorie.

Dar să ascultăm mai bine în această privință pe cel

mai în măsură de a ne arăta rostul acestor izvoare istorice : «Acestea sînt înaintea meşterului nu pentru a le strămuta «pe paginile lui . . . , nici pentru a se opri şi el la hotarele «lor. . . . Înţelegînd izvorul, nu ca un obiect de discuţii abstracte sau ca un prilej pentru a născoci fantasmе personale «pe cerul albastru al închipuirei — unde ele se ivesc şi se «împrăştie, ci ca un glas viu, străbătînd până la noi din «trecut, uneori tare ca un strigăt de război, ca o protestare «de revoltă, ca un îndemn la luptă, alteori ca o şoaptă de «părerі de rău mărturisite, să ascultăm. Cînd vorbele nu vor «fi pentru noi, ci vor fi mîntuite fără folos din uitarea largă, «le vom lăsa să treacă spre a ajunge poate la acela pentru «care sînt menite, în vre-o socoteală mărunţă. Iar alteori, «cînd ele vor începe numai, ne va fi îngăduit a întregi, «întemeindu-ne pe acea asemănare dintre fiinţele omeneşti din «aceeaşi vreme, şi atît de adeseori din orice vreme, pe care «se razimă şi înţelegerea dintre oamenii aceluiaşi timp şi «aceea, mai grea, dintre dinşii şi acei ce au umblat înaintea «lor pe pămînt.» [Iorga, *Mihail Viteazul*, în această revistă, an. XXXVI, p. 68].

Ei bine, «Documentele Familiei Cantacuzino» — pe lîngă că multe din ele sînt nespuse de frumoase sub raportul cugetării şi exprimării — sînt dintre cele mai elocvente în chipul arătat mai sus de a le înţelege. În mare parte pe baza acestor documente a scris d-nul Iorga studiile istorice «Despre Cantacuzini», la care trecem acum.

*

D-sa îndepărtează din capul locului cele două erori mari ale «Genealogiei» : existenţa a 15 generaţii de Cantacuzini înaintea Împăratului Ioan şi înrudirea, la obîrşie, a neamului cantacuzinesc cu «pairii de Franţa», cu familia Valois, în care legendă s'a crezut cu îndărătnicie — şi nici nu se putea altfel ! — până în zilele noastre şi în care azi, de sigur, nu mai cred nici chiar membrii familiei. D. Iorga ne arată cum cea dintîiu provine dela «ciudatul» Rudolf [Radu] Cantacuzino, fiul lui

Ștefan Voevod; iar cea de a doua, prin doctorul Gh. Saul din Iași, dela Teodor Spandugin Cantacuzino, unul din acei stratioți, care «își căutaă în Europa apuseană pînea pribegiei cu sabia și condeul» și care, într'o scriere închinată la 1547 delfinului Henric de Valois, scornise — din motive ușor de înțelese — legenda înrudirei la obîrșie a Cantacuzinilor cu familia Valois. D-l Iorga primește numai rezultatul cercetărilor lui Ducange [*Historia byzantina* 1680], — adică existența a șase generații de Cantacuzini înaintea Împăratului Ioan; și după ce se oprește asupra acestuia și a familiei lui, stabilește pe cît cu putință mai complet pe Cantacuzinii urmași lui, până la vestitul Mihai [Șaitanoglu] din sec. 16-lea, ai cărui descendenți se pot urmări și statori din tată în fiu până în zilele noastre.

Și e de însemnat că tocmai dela acest vestit, bogat și influent «stilp» al creștinătății grecești, dela care se poate urmări, neîntreput, istoria familiei sale, tocmai dela acesta, zicem, încep relațiile Cantacuzinilor cu Țările romîne, relațiuni cari, pe măsură ce vremea trecea, pe aceeași măsură se strîngeau din ce în ce; așa că dela un timp nu numai că ei se identifică cu interesele neamului romînesc, dar represintă prin moștenirea patrimoniului bäsărăbesc, prin întinsele alianțe familiare, prin capacitatea multora din ei, chiar aspirațiunile mai înalte, care, pe acele vremuri, puteau naște în mintea și inima poporului romîn. Din acest punct de vedere studiază istoria Cantacuzinilor d-l Iorga; d-sa grupează în jurul ramurei principale: Mihai, Andronic, Constantin, Drăghicî, Pîrvul și iar Pîrvul — în raport cu însemnătatea lor personală — pe toți Cantacuzinii colateralî acestora până la sfîrșitul sec. XVIII-lea, fără ca narațiunea să piardă ceva din unitate.

Narațiunea, cum am spus, e fugitivă; dar tocmai aceasta o face ușoară și plăcută la lectură și, mai ales, accesibilă tuturor, nu numai celor ce se îndeletnicesc cu studii istorice.

Pe o scară genealogică cît mai concisă, condeul meșter al autorului caracterizează — la tot pasul — persoane și

stări, și fixează momente și situații care deșteaptă interesul și plăcerea cetitorului în cel mai înalt grad.

Așa sînt Cantacuzinii și operele lor pe care le-a studiat și dat din nou la iveală d. Iorga și pe care scriitorul acestor pagine n'a urmărit altceva în darea sa de seamă decît să le *înfațișeze* publicului cetitor, încredințat fiind că-î va sluji prin aceasta, cît de cît.

Ca execuție grafică și tehnică aceste patru cărți, mai ales cele trei din urmă, mai că n'aū pereche în tot ce-a eșit vre-o dată de sub teascurile tipografiilor romîne. Am spus însă că ele s'aū tipărit cu cheltueala d-lui G. Gr. Cantacuzino, care — scrie d-l Iorga — «își rezervă să facă a se tipări și alte asemenea colecții, narrative și documentare. Și pentru acestea, precum și pentru acestea, colaborațiunea mea desinteresată îi este asigurată.»

Rîvnitorii sinceri de a cunoaște trecutul poporului român se vor bucura ceî dintîi. Subscrisul face și el parte din aceștia.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Alex. Lăpădatu.
